

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI TÜRKİYE’İNDE EKONOMİK DURUMUN SOSYAL HAYATA ETKİLERİNE DAİR BAZI TESPİTLER*

Alev GÖZCÜ**

ÖZ

İkinci Dünya Savaşı, savaşa fiilen dâhil olan tüm ülkelerde son derece büyük bir yıkıcı etki bıraktı. Savaşın ne galipleri ne de mağlupları bu sarsıcı etkiden kendilerini kurtaramadılar. Savaşla birlikte ülkelerin ekonomileri, alt yapıları, askeri güçleri tükenme noktasına geldi. Savaşın doğasında yer alan yok etme, 1939 ile 1945 arasında o ana kadar görülmemiş bir noktaya ulaştı. İkinci Dünya Savaşı sırasında savaşan gruplar, dönemin tüm bilimsel gelişmelerini savaş sahnesinde tehlikeli birer silah olarak kullandılar. Bu insanın kendi türüne neler yapabileceğini göstermesi bakımından son derece acı bir tecrübe olarak tarihteki yerini aldı. II. Dünya Savaşı sona erdiğinde hayatta kalanlar, büyük bir ahlaki sorgulamayla da baş başa kaldılar. İkinci Dünya savaşı, Türkiye’de doğrudan insan hayatına mal olacak bir gelişme süreci bulamasa da; ülkenin içine düştüğü ekonomik durum; toplumun ciddi sosyal sorunlar yaşanmasına neden oldu. Türkiye’de siyasi elitler, bir yandan ülke içinde bozulan ekonomik dengenin yarattığı sorunlarla uğraşırken, bir yandan da kendisini savaş dışında tutacak meşakkatli bir diplomasi trafiğini Müttelikler ve Mihver Devletlerarasındaki dengeye bakarak yürüttü. Bu çalışmada, Türkiye’nin karşı karşıya kaldığı II. Dünya Savaşı ve onun yarattığı gerilimin ortasında ülkede sarsılan ekonomik dengelerin Türk halkının gündelik hayatına yansımalarına dair kimi örnekler bilinen uygulamaların az değinilen yönleriyle Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nden elde edilen resmi kayıt ve kaynaklardan incelenecektir. Böylece Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı süresince gündelik hayatla ilgili akademik çalışmalara bir katkı yapılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekmek, Hayat Pahalılığı, Bekârlık Vergisi, Gündelik Hayat

---

* Bu makale 26-28 Kasım 2015 tarihleri arasında Dokuz Eylül Üniversitesi ev sahipliğinde İzmir’de gerçekleşen “Türkiye’nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi” konulu sempozyumda sunulan ancak yayımlanmamış bildiri metninin gözden geçirilip, geliştirilmiş yeni halidir.

** Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, E-posta: alev.gozcu@deu.edu.tr

A NUMBER OF DETERMINATIONS REGARDING THE EFFECTS OF THE ECONOMIC SITUATION ON SOCIAL LIFE WITHIN TURKEY DURING WORLD WAR II

ABSTRACT

World War II has left an enormous destructive effect on all of the countries actively involved in the war. Neither the victors nor the defeated ones of the war were able to protect themselves against this traumatic effect. The economies, infrastructures, and military forces of the countries reached a depletion point. The destruction which is already in the nature of war has reached a point between the years 1939 and 1945 that has never been seen before. The groups fought during World War II used all the scientific developments of the respective period as dangerous weapons within the battle scene. This plays a significant role in history displaying what man can do to his own kind as an extremely painful experience. The survivors were left with a massive moral questioning when the World War II ended. Even though World War II did not have a development process that directly cost human life in Turkey, the economic situation that the country collapsed into caused serious social problems within the society. The political elites in Turkey, while struggling with the problems generated by the economic imbalance within the country, also carried out a troublesome diplomatic process that would keep it out of war, taking into account the balance between the Allies and the Axis Countries. In this study, some examples regarding the reflections of World War II encountered by Turkey and the economic balances within the country that are startled in the middle of the tension created by the war on the daily lives of Turkish people will be examined with the less mentioned aspects of known implementations, using official records and sources obtained from the Prime Ministry Republic Archives. This way, it is aimed to make a contribution to the academic studies related to daily life in Turkey during World War II.

Keywords: Bread, Cost of Living, Bachelorhood Tax, Daily Life

1. Giriş

Türkiye, fiilen İkinci Dünya Savaşı'na girmedi. Ancak bulunduğu coğrafi konum onu iki ateş arasında bırakmaya yetti. Savaş, Türkiye'nin komşusu konumda ve istenmeyen bir misafir olarak her an ülkeye girmek için tüm şartları zorladı. Devletin resmi belgeleri savaş tehlikesine karşı yöneticilerin son derece hassas olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Kamuoyunda savaş yanlısı olanlar var olmakla birlikte ülkenin karar verici siyasi elitleri, Türkiye'nin dış politikasını savaşın dışında kalmak üzerine inşa ettiler. Zira başta dönemin "Milli Şefi" ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmak üzere ülkeyi yönetenler gerçek anlamda savaşın ne demek olduğunu son derece iyi biliyorlardı. O tarihte henüz gelişme çağındaki Cumhuriyet Türkiye'si; I. Dünya ve Kurtuluş Savaşının acı tecrübelerinin ağırlığını

taşıymaktaydı. Türk halkı, bir varlık ve yok olma mücadelesi sonrasında can diyetiyle, varını yoğunu ortaya koyarak kendine yeni bir devlet kurabilmişti. 20.yüzyılın en acı olaylarına tanıklık eden Anadolu’da yeni bir savaşı göze almak, bu genç Cumhuriyet için bir sürü bilinmezi barındırmaktaydı. Bu nedenle Türkiye, II. Dünya Savaşı boyunca Lozan Barış Antlaşmasında uluslararası arenaya kabul ettirdiği Milli sınırlarını muhafaza etmek yönünde, tüm yayılmacı siyasalara karşı bir dış politikayı takip etmeği kendi çıkarlarına daha uygun buldu.

Türkiye’nin hariciyede takip ettiği bu politika Atatürk Dönemi’nin bir devamı niteliğindedir. Atatürk Dönemi’nden itibaren Türkiye dışarıda olabildiğince çatışmalardan ve yayılmacı siyasetlerden uzak duran dengeli bir politika belirlemiştir. Atatürk’ün “*Yurtta sulh cihanda sulh*” şeklinde özetlediği anlayış daha II. Dünya Savaşı başlamadan önce “*temel stratejisini yaklaşan bu savaşın dışında kalmak üzerine kurmuştur.*” Bu anlamda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve onun kurduğu hükümetler Türkiye’nin savaş dışında kalması için, savaşan gruplar arasındaki güç dengesini gözeterek, değişen dengelere göre kendini her defasında yeniden konumlandırarak, kimseyi kendisine küstürmeden ve ülkeyi bir işgalden uzak tutarak belki de II. Savaş döneminin en ağır diplomasisini yürüttüler¹.

Hatay dışında Lozan’ın çizdiği sınırları korumak isteyen Türkiye, 1930’ların özellikle ikinci yarısından sonra Avrupa, Almanya ve İtalya’nın politikalarını endişe ile izledi. Yayılmacı ve saldırgan siyaset takip eden bu iki devlet I. Dünya Savaşı sonrasında şekillenen siyasi haritalardan memnun değildi ve her ikisi de dünyanın siyasi haritasını değiştirecek bir dış politikaya yöneldiler.

Türkiye, ağır bedeller ödeme pahasına uyguladığı savaşa girmeme politikasıyla son derece isabetli bir karar almıştı. Ülkenin bir şekilde aktif savaşın bir parçası olması durumunun Türkiye için kaçınılmaz bir yıkıma davetiye çıkarmak olduğunun² en çok Cumhurbaşkanı İsmet İnönü farkındaydı.

Türkiye her ne kadar savaşın ilk yıllarında Almanya ve İtalya’nın başını çektiği Mihver Devletlere karşı bir savaş içinde resmen yer almamışsa da devlet iradesini elinde bulunduran CHP’nin; Mihver Devletlere karşı olduğu açık bir biçimde anlaşılmaktaydı³. Örneğin 1941 yılında CHP’nin savaşla

¹ Mustafa Şener, **Burjuva Uygarlığının Peşinde**, Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat, Yordam Kitap, İstanbul,2015,s.319-320.

² Zafer Toprak, “Türkiye’de Muhalefetin Doğuşu- II. Dünya Savaşı ve tek partinin sonu”, **Toplumsal Tarih**, Ocak 2004, İstanbul, Sayı:121, s.75.

³ **BCA**,490.00...1015.915./17.03.1941.

ilgili ülkede yapılacaklara dair hazırlattığı bir belgede Mihver Devletlere karşı olduğu; *“Harici tehlike, memleketler aşarak nihayet hudutlarımıza kadar geldi. Bir hafta evvel yurdunu ve istiklalini yabancı kuvvetlere teslim eden Bulgaristan komşumuzdur. Dört buçuk aydan beri adetçe, malzemece kendinden çok üstün bir düşmanla kahramanca çarpışan Yunanistan ise hem komşumuz, hem dostumuzdur. Şu halde harici tehlike bizim emniyet sahamıza girmiş, aziz varlığımız için tehditkâr bir mahiyet almıştır... Mihver Devletlerinin Yeni Nizam adı altında Avrupa’da ve binnetice bütün dünyada kurulmak istenilen şeyin, milletleri tabi ve metbu olarak ikiye ayırmaktan başka bir şey olmadığı anlaşılmaktadır... Mihver bütün Avrupa’yi hegemonyası altına almak sevdasındadır...”*⁴ şeklindeki yorumuyla oldukça açık bir biçimde ortaya koyulmuştu.

Mihver Devletlerin takip ettiği genişleme ve işgal siyasetinin Türkiye’yi tehdit ettiği bu dönemde ülkeyi yönetenler savaşa girme ihtimalini göz önünde bulundurarak hazırlıklarını hem psikolojik hem de ekonomik alanda yapmaya gayret ettiler. Bu hazırlık gayreti; *“Devlet her türlü harp hazırlığını vaktinde ve istenilen şekilde tamamlamak için sistemli ve planlı bir çalışma nizamı kurmuştur. Vatandaşlara düşen vazife bunu bir harp nizamı olarak kabul edip fert fert, aile aile devletin emir ve direktifleri içinde kendi inisiyatiflerini kullanarak mesaiyi ve başarıları kolaylaştırmağa azami gayret sarfetmektir.”*⁵ şeklinde açıklanmıştı.

Savaşın başlamasıyla beraber Türkiye’nin ekonomisi bu süreçten çok çabuk etkilendi. Türk ekonomisi 1939-1945 arasında savaşa girmiş ülkeler kadar hatta çoğu zaman daha fazla savaşa tepki verdi⁶. Ülke her an savaşa girecekmiş kaygısını yaşadığı için ekonomik tedbirlerini bu doğrultuda aldı. Ancak bu tedbirler yeterli olmadı.

Savaşın peşinden sürüklediği ekonomik darlık Türkiye’nin bir dizi ciddi sorun yaşamasına neden oldu. Türkiye’de halk -istisnai küçük gruplar dışında ekonomik sorunların gündelik hayatta yarattığı fırtına ile boğuşmak zorunda kaldı⁷. Savaşla birlikte ülkede temel tüketim maddeleri piyasanın kaybolurken karborsada görünür oldular. Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan ekonomik atılımlar ve düzenlemeler Türkiye’de toplumun çok büyük bir kısmını oluşturan dar gelirli ve fakirlerin durumunu ne yazık ki yeterince düzeltmeye

⁴ BCA.,490.00...1015.915./17.03.1941.

⁵ BCA.,490.00...1015.915./17.03.1941.

⁶ Murat Metinsoy, **İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye- Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul,2008,s.65.

⁷ Osman Akandere, **Milli Şef Dönemi – Çok Partili hayata geçişte rol oynayan iç ve dış tesirler 1938-1945**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998,s.145.

yetmemiştir⁸. Bir yandan Osmanlı Devleti’nden geriye kalan borçlar, bir yandan bağımsızlık savaşının geride bıraktığı ekonomik sorunlar, bunlara ilaveten 1929 yılında patlak veren Dünya Ekonomik Bunalımın yarattığı olumsuz koşullar genç Cumhuriyet Türkiye’si ekonomisinin başa çıkmak zorunda olduğu güçlüklerdi. Bu tablonun üzerine bir de heyula gibi çöken İkinci Dünya Savaşı; halkın durumunu daha da kötüleştirerek onun uzun bir süre rahat nefes almasını engelledi.

Savaşın ortaya çıkmasıyla beraber, Türkiye yarı seferberlik duruma geçti. Bu; üretici konumunda olan genç nüfusun çok büyük bir kısmının silahlı altına alınması demekti ki; sadece bu uygulama bile tek başına Türkiye’de ekonominin olağan işleyişini aksatmaya yetecek nitelikteydi⁹. Bu dönemin Türk halkında bıraktığı en önemli izlenim ağırlıklı olarak kentlerde kendini gösteren ekonomik “darlık” oldu¹⁰.

Dönemin havasını en iyi analiz eden yazarlardan biri olan Şevket Süreyya Aydemir; Türkiye’nin “harp ekonomisi anlamında yoksunluk” içinde savaş süreciyle karşı karşıya kaldığının altını çizmiştir. “Harp Ekonomisi” I. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmış II. Savaşın başında Türkiye’nin henüz hazırlıklı olmadığı bir alandı¹¹. Esasında savaş ekonomisi uygulandığı her ülkede topluma getirdiği yükün bir yansıması olarak tepki gördü. Bu süreçte yönetenler, ekonomideki uygulamalarını kamu yararını gözeterek hayata geçirdikleri için toplumun derinlerinde tepkilerin oluşmasına neden oldu. Türkiye’de savaş ekonomisinin halkta yarattığı tepki bazen derhal bazen de zamana yayılarak ortaya çıktı. Ancak her iki durumda savaş sonrasında devlet partisi haline gelmiş olan CHP iktidarının değişmesini hızlandırdı¹².

Türkiye’de yaşanan ekonomik sıkıntılar sadece ülkenin iç dinamiklerinden kaynaklanmıyor; bunun yanı sıra dış piyasalarda meydana gelen sorunlarda ülke ekonomisini derinden etkiliyordu. Savaş yüzünden ülkede “düzenli ve istikrarlı “ bir ithalat politikası uygulanamamıştı¹³.

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye ekonomisi en önemli sorunu tarım sektöründe yaşadı. Savaşın patlak verdiği 1939’da ülke nüfusunun neredeyse %70 hali hazırda tarım sektöründe faaliyet gösteriyordu. Genç Cumhuriyet Türkiye’sinin kentleşme oranı son derece düşüktü. Sınırlı sayıda kent merkezi

⁸ Metinsoy, a.g.e.,s.66.

⁹ Korkut Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara,2006,s.287.

¹⁰ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam: II. Cilt**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968,s.197.

¹¹ Aydemir, a.g.e.,s.202.

¹² Zafer Toprak, “Türkiye’de Muhalefetin Doğuşu- II. Dünya Savaşı ve tek partinin sonu”, **Toplumsal Tarih**, Ocak 2004, İstanbul, Sayı:121, s.75.

¹³ Akandere, a.g.e.,s.147.

olan Türkiye’de, ülke ekonomisi de ağırlıklı bir şekilde tarıma dayanıyordu. 1940 yılında yaklaşık 18 milyon olan Türkiye’nin nüfusunun neredeyse 14 milyonu kırsal kesimde yaşıyordu¹⁴. Toplumun büyük bir kesimi geçimini tarımla sağlarken; çiftçinin tarım yapmak için bir çift öküze sahip olması bile oldukça güçlü. Dönemin tanıkları tarlayı sürmek için kullanılan büyük baş hayvan sahibi olmayı adeta bir lüks olarak tanımlamaktadırlar¹⁵.

II. Dünya Savaşı yıllarında ekonomide ortaya çıkan sorunlar nedeniyle sarsılan gündelik hayat nedeniyle sorumlu çoğunlukla Cumhurbaşkanı olarak görüldü. İsmet Paşa’yı eleştirenler “*geldi İsmet gitti kismet*” şeklinde bazı ifadeler kullandılar. Savaş döneminin faturasını köylü, ağırlık bir biçimde İsmet İnönü’ye kesmişti. Bu dönem Türkiye için, fakr-u zaruret demektir. Esasında bu durumun ülke dışında benzer pek çok örneği vardı. Savaşın aktif olarak geçtiği yerlerde siyaseten sorumluluk sahipleri tıpkı İsmet İnönü gibi örneğin İngiltere’de de ülkeyi yönetenlerin çeşitli sıfatlarla anıldığı olmuştur. Savaş devam ederken yaşanan sıkıntılar yüzünden; savaş sonrasında bile İngiltere’de kimi bakanlar çeşitli sıfatlardan kurtulamadılar. Savaş dönemi karneleri Britanya’da etkisini ancak 1945’ten sonra kaybetmeye başladı. İngilizler için önemli tüketim maddelerinden domuz pastırması, yemeklik yağ ve ekmek halkın bulmakta güçlük çektiği gıda maddelerinin başındaydı. Burada da tıpkı Türkiye’de olduğu gibi ekmek karneye bağlanmıştı. Ülkede ısıtma problemi nedeniyle insanlar Londra metrosunun tünellerinde uyumuştur¹⁶. Ülkede ısıtma olanakları savaş yüzünden son derece kısıtlanmıştı. Bu durum savaş sonrasında da devam ettiği için 1946-1947 kışı Yakıt ve Enerji Bakanı Emanuel Shinwell’e atfen “**Shinwell’le Titre**”, Gıda Bakanı John Strachey’ye atfen “**Strachey’le” Aç Kal**”¹⁷ diye anılır olmuştur. Savaşın daha başından sert geçtiği Fransa’da gündelik yaşamda işler daha da kötüye gittiğinden orada halkın morali daha da bozuktur. Fransa’da dönemin işe işlerinden sorumlu olan Paul Ramadier de halkın kendisine taktığı sıfatlardan kurtulamamıştı. Müslüman olmayan pek çok toplumda olduğu gibi; Fransızların çoğu için İslam’daki Oruç ibadeti oldukça zor bir ibadet olarak görülmekteydi. Bu nedenle onlar savaş döneminde yaşadıkları gıda eksikliğini Müslümanların Oruç ibadetiyle özdeşleştirmişlerdi. Fransa halkı, yetersiz beslenmeleri ve günlük karnelerindeki eksikler yüzünden ülkede işe

¹⁴ Selim Deringil, **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, İstanbul, s.19.

¹⁵ Eren Akçiçek, Alev Gözcü, Gurbet Gökgöz, **Türk Tıbbına Adanmış Bir Ömür: Mehmet Ali Bölükoğlu**, Türkiye Gastroenteroloji Derneği İzmir Şubesi Yayınları, İzmir, 2013, s.38.

¹⁶ Ian Buruma, **Sıfır Yılı(1945’in Tarihi)**, (Çev: Nurettin Elhüseyni), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015, s.60-61.

¹⁷ Buruma, **a.g.e.**, s.60.

işlerinden sorumlu Paul Ramadier’i, Müslümanların oruç tuttıkları ay olan Ramazan’a atıfla “**Ramadan**” olarak isimlendirmişlerdi¹⁸.

Anlaşılan Türkiye’de İsmet Paşa ülkenin kısmetini götüren adam olarak ilan edilirken savaşın geçtiği yerlerde kendisiyle benzer kaderi paylaşan siyasiler de olmuştu.

Yaşam koşullarının yer yer savaşa girmiş ülkelere bile daha kötüleştiği Türkiye’de, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü için söylenen “*Geldi İsmet gitti Kısmet*” bu tekerleme halkın devletin en tepesine bakış açısını göstermesi bakımından son derece önemlidir. Burada dikkat çeken nokta Türkiye’de savaş yıllarında fiyatların dünya fiyatlarından hayli yüksek¹⁹ seyretmiş olduğu gerçeğidir. Savaş dışında kalan bir ülkenin ekonomisinin savaşan ülkelere göre daha kötü olması onun kötü yönetilmesi olarak yorumlanmıştır²⁰. Ancak Türkiye’nin ekonomisiyle ilgili bu dönemde yurt dışında çıkan bir haber ülkenin şartlarına daha pozitif bir değerlendirme yapmıştı. Türkiye’nin ekonomik durumu hakkında “Le Journal des Debate” gazetesinde eski Maliye Müfettişi A.E.Guillaume imzasıyla çıkan “*Türkiye’nin iktisadiyatı ve iki dünya harbi*” başlıklı yazıyı, dönemin Türkiye Vichy Büyük Elçisi Dış İşleri Bakanlığına göndermişti, sonrasında da yazı Başbakanlığa intikal ettirilmiştir²¹. Büyükelçinin bu yazıyı göndermesinin en önemli nedeni yazarın dönemin Türk ekonomisini övmesinden kaynaklanmaktaydı. Eski Maliye Müfettişi A.E.Guillaume çalışmasında; “... *Netice olarak şu söylenebilir ki Türkiye, başkalarının ondan ihtiyacı olduğu nisbetten fazla, kimseye muhtaç olmak istemiyor ve böylece mukadderatının terakki sahasındaki daima ilerleyen yolunu şaşmaz bir doğrulukla takip edebilmek için umumi siyasetine tamamen uygun bir iktisadi ve mali siyaset gütmektedir*”²² diyerek bir anlamda dönemin Türk siyasilerinin yönetimlerinin önemini belirtmişti.

Ekonomik şartların çok ağır ve olanakların kısıtlı olması insanların, ellerindeki en ufak bir şeyin bile değerini son derece iyi bilmelerine neden oldu. O yıllarda birçok kişinin kafasına yerleşmiş, bir tutumluluk davranışı vardı. Tutumlu olmak bir yaşam şekliydi. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Devlet, fakir halkına tutumluluğun, tasarrufun mecburen propagandasını yapmıştı²³.

¹⁸ Buruma, a.g.e., s.60-61.

¹⁹ BCA.,030.01.0.0.98.606.1.1/1945.

²⁰ Akandere, a.g.e.,s.163.

²¹ BCA.,030.10.0.0.245.656.8./ 4.11.1942.

²² BCA.,030.10.0.0.245.656.8./ 4.11.1942.

²³ Akçiçek, Gözcü, Gökgez, a.g.e. s.39.

Savaş yıllarında Türkiye, belki açık ve fiili olarak Müttefiklere ya da Mihver Devletlere karşı savaşmak durumunda kalmadı. Ancak ülkenin asıl savaşı, koşulları çok ağır hayat pahalılığına karşı oldu. Türkiye’de hem devlet hem de halk II. Dünya Savaşı’nın deprem niteliğindeki ekonomik imtihanına tabi tutuldu.

Bu süreçte Türkiye’de artan ekonomik sıkıntılar yüzünden “*gizli randevu evi işletmek, fuhuş yapmak*²⁴” gibi kimi faaliyetler ortaya çıkmıştı. Resmi belgelerde bu tarz durumları ifade eden çok fazla örneğe rastlanmamış olmakla beraber Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde yer alan bir belgenin verdiği bilgiler sosyal hayatta meydana gelen sorunlara dair bir örnek niteliği taşıması bakımından önemlidir. Dönemin İçişleri Bakanlığının Başbakanlığa durumu açıkladığı belgeye göre; bir Rus Mülteci olan Yahudi asıllı Hayim, eşi Marya ve çiftin kızları *Luba’nın* kimi evli kişileri ve genç çocukları fena yollara sevk etmişlerdi. Belgede sözü edilen kişiler yüzünden birçok ailenin yuvasının yıkıldığı da iddia edilmişti. İşte bu yüzden Yahudi asıllı Hayim, eşi Marya ve kızları *Luba* “*gizli randevu evi işletmek, fuhuş yapmak*” suretiyle ahlak dışı hareketlerde buldukları gerekçesiyle 3519 sayılı kanunun 4. maddesinin 10. bendine göre sınır dışı edilmişlerdi²⁵.

Savaş dönemi, Türkiye’de sosyal hayatta görülen sorunlar oldukça çeşitliydi. Ekonomik ve sosyal hayatı etkileyen gelişmelerden bir tanesi ülkeye yönelen mülteci akını olmuştu. Türkiye’ye II. Dünya Savaşı süresince savaşın etkisine maruz kalmış çeşitli yerlerden çok sayıda mülteci geldi. Mültecilerin Türkiye’ye yönelmesinde kırılma noktalarından bir tanesi Almanya’nın Yunanistan’a saldırısıyla gerçekleşmişti. Böylece Trakya’nın yanı sıra adalar denizinden Türkiye’ye yönelik ciddi bir nüfus hareket etmeye başlamıştı²⁶. Türkiye’ye yönelen bu nüfus etnik ve dini bakımdan içinde birçok farklılıklar barındırmaktaydı. Mülteciler arasında, Ege Adalarından gelen Müslüman Türkler olduğu gibi; değişik yerlerden gelen Yunan, İtalyan, Alman, Yahudi, Polonyalı, İngiliz, vb. mülteciler de vardı. Türkiye’ye gelen mültecilerin işesi, barınması, güvenlik durumları şüphesiz ülke ekonomisine yeni bir yük getirdi. Ancak buna karşın Türkiye çoğu zaman ciddi riskleri de alarak mültecileri ülkesine kabul etmiştir²⁷. Savaş yıllarında Türkiye’de devlet mültecilerle ilgili çoğu zaman önemli bir sorumluluk üstlenmişti. Çeşitli vesilelerle Avrupa’da ölüme ve şiddete maruz kalan Yahudiler, Türkiye’ye

²⁴ BCA.,030.0.010.000.000.206.407.14./ 05.01.1940.

²⁵ BCA.,030.0.010.000.000.206.407.14./ 05.01.1940

²⁶ Ulvi Keser, **Kızılây Belgeleri İşığında Yunanistan’da Ölüm, Açlık, İşgal,1939-1949**, Türk Kızılây’ı Yayınları, Ankara,2010,s.79.

²⁷ İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’ye gelen mülteciler hakkında çeşitli çalışmalar yapıldığı için bu makalede konu detaylandırılmamıştır.

göç ederek yaşamlarını burada sürdürmeyi tercih etmişlerdi. Örneğin, “*Alman tebaasından ve Yahudi ırkından Hugo Pick’in M. Sıtkı Bütün madeni eşya ve emaye fabrikasından çalışmak üzere bir yıl müddetle ve karısı ve bir oğlu ile birlikte Türkiye’ye gelmesine izin verilmesi*²⁸” kabul edilmişti. Bu, söz konusu süreçte Türkiye’ye gelen, kendilerine çalışma ve Türkiye’de yaşama imkânı verilen pek çok örnekten sadece bir tanesiydi. Şüphesiz ülkeye gelen mültecilerin içinde sosyal ve ekonomik hayata önemli katkılar sunanlar oldu. Ancak “*gizli randevu evi işletmek, fuhuş yapmak*²⁹” şeklinde resmi belgelere geçen örnekten de anlaşılacağı üzere; ülkeye gelen mültecilerden sosyal hayatı olumsuz etkileyeceği düşünülen davranışlarda bulunanlar içinde sınır dışı edilenlerin olduğu da tespit edilmektedir³⁰.

2. Hayat Pahalılığı ve Ekmek Üzerinden Gündelik Yaşam Görüntüsü

İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasından hemen birkaç gün sonra Türkiye’de halkın temel tüketim maddelerinin fiyatlarının artacağı endişesiyle spekülasyonun ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Devlet 1939 yılının sonundan itibaren spekülasyonu ve kaosa mahal vermemek için ve ortaya çıkması muhtemel fiyat artışlarını önlemek için tedbirler almaya çalıştı³¹.

Savaş yıllarında hayat pahalılığından halk, bir hayli çekti. Hükümet savaş süresince fiyatları makul bir seviyede tutmak, yükselmesine engel olmak için çok çaba harcadı. Dar gelirlilerin ekonomik durumlarını düzeltebilmek için alınan çeşitli önlemler ne yazık ki büyük sorunun çözülmesinde yetersiz kaldı. Türkiye’de Devlet, savaş dönemi pahalılığına karşı; *narh sistemi, fiyat kontrolleri, karne uygulaması, ihtikârla mücadele*³², vb. uygulamalara başvurdu³³. Savaş yıllarında devlet, özellikle gıda fiyatlarında ortaya çıkan anormal fiyat artışlarını kontrol edebilmek için çeşitli çareler aradı. Bunlardan bir tanesi, “*fiyatları tutmak, yükselmesine mani olmak için, Kooperatif Birlikleri ile Evkaf İdaresinin elindeki yağları piyasaya muntazam arz*³⁴” etmek şeklinde gerçekleşmişti. Ayrıca gerektiğinde “*Devlet yağlarını da piyasaya atmaktan ve fiyatları yükseltmeye yönelen her hareketi hem iktisadi*

²⁸ BCA.,30.18.01.02.90.27.1/19.03.1940.

²⁹ BCA.,030.0.010.000.000.206.407.14./05.01.1940.

³⁰ BCA.,030.0.010.000.000.206.407.14./ 05.01.1940.

³¹ BCA.,030.01.0.034.204.1.,/7.09.1939.

³² Metinsoy, a.g.e.,s.66.

³³ BCA.,030.01.00.00.98.606.1.1./1945.

³⁴ BCA.,030.01.00.00.98.606.1.1./1945.

tedbirlerle ve hem de kanun kuvvetiyle kırmaktan geri durmayan³⁵” bir anlayış benimsenmişti.

2.1. Memurların Geçim Sıkıntılarına Dair Bazı Örnekler

Bu dönemde gündelik yaşamın dinamiklerini temelinden sarsan **“geçim sıkıntısı”** sorunu olduğunu görmekteyiz. Geçim derdi, halkın temel problemiydi. Çok sınırlı bir kesim dışında geçim sıkıntısı toplum gündeminde savaş süresince güncelliğini korudu. Geçim derdine düşen birçok kişi çare bulması için doğrudan dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye **“arz-u halleriyle”** başvuruda bulundular. Bunlardan bir tanesi I. Büyük Millet Meclis’inde Kırşehir Mebusu olarak bulunmuş ve aynı zamanda emekli bir hâkim olan Sadık Savtekin’di. Sadık Savtekin, İstanbul Hukuk Mektebi’nden mezun olmuş ve 27 yıl ülkenin çeşitli yerlerinde “Müddei umumiliklerde ve azalıklarda ve ceza Mahkemeleri Reisliklerinde³⁶” bulunmuştu. Yaşı 65’i geçmiş olmasına karşın yine de çalışabilecek durumda olduğunu belirterek Cumhurbaşkanı’ndan kendisine uygun bir iş verilmesini istemişti. O, *“çoluk çocuklarımla geçimde çektiğim zorluğa dayanamıyorum... Şu ihtiyarlık çağımda maddi hayatımdan kıymetli namus ve haysiyetimin ayaklar altında çığnemekten kurtarılmasına ebedi hayat ve saadetini daim dilemekte olduğum ulu necip Milletimizin namına feyizli ve büyük müsaadelerinizi yüksek huzurunuzda³⁷”* eğildiğini Cumhurbaşkanı’na belirtmişti.

Geçim sıkıntısı hususunda resmi belgelere yansıyan başkaca sıkıntılar da olmuştu. Eski bir vali olan Ahmet Nacit Güren tarafından Reiscumhura hitaben yazılan 22.06.1943 tarihli bir başka belgede Ahmet Bey, 35 yıl dâhiliye işlerinde ve on beş yıl da muallimlikte çalıştığını; devletine, işine bağlı bir vatandaş olduğunu fedakârlıkla işini yaptığını ancak beş kişilik ailesi ile *“açlıktan ölecek derecede korkunç bir yoksulluk”* çektiğini belirtmişti. Ahmet Bey’in kendi ifadesiyle *“tek bir dikili ağacı”* olmamasına karşın, kendisinin ve eşinin çeşitli sağlık sorunları vardı. Öyle ki, O, tedavi ve doktor parasına muhtaç bir halde bulunduğunu belirttikten sonra Cumhurbaşkanı’ndan kendisine İstanbul’da özel bir şirkete girmesi hususunda yardım etmesini talep etmişti. Ahmet Bey, yazısına şöyle son vermişti: *“... Küçük, büyük cümleye şamil olan şevkat ve inayetinizden yana yakıla diliyorum. Halimize acıyacağınıza eminim. İhtiyarlık ve mide rahatsızlığı*

³⁵ BCA.,030.01.00.00.98.606.1.1/1945.

³⁶ BCA.,030.10.00.00.120.858.15/26.06.1943.

³⁷ BCA.,030.10.00.00.120.858.15/26.06.1943.

sebebile vücudum çok zaif ise de Allaha şükür dimağım yerinde olduğundan iyi hizmet edebileceğimi umuyorum; Ayaklarınıza kapanırım³⁸.”

Hiç şüphe yok ki gerçekleştiği dönemde dünyanın hemen her yerini etkisi altına alan İkinci Dünya Savaşı’nın etkilerine Türkiye de yoğun bir biçimde maruz kalmıştı. En önemli tesir elbette ekonomi üzerindeydi. Eşya fiyatlarında savaş boyunca gerçekleşen anormal artışlar sade vatandaşları perişan etmişti. Devlet memurlarını savaş döneminde geçim sıkıntısına düşüren en önemli neden eşya fiyatlarının savaş öncesiyle kıyaslandığında yüzde yüzden yüzde beş yüze kadar artışlar göstermesi ve bu anormal artışla birlikte bazı eşyanın ise açık piyasadan kara borsaya intikal etmiş olmasından kaynaklıydı. Devlet memurlarının savaştan önceki maaşları düzeyiyle savaş dönemi fiyat artışlarının üstesinden gelip geçinmeleri olanağı bu dönemde ortadan kalktı. Fiyat artışlarının aşırılığı devlet memurları ve müstahdemlerinin ızdırabını ortaya çıkaran en önemli etkeni. Devletin bu dönemde sözü geçen kesime yaptığı zam ise ülkede eşya fiyatlarının yükselişi karşısında son derece yetersiz kalmıştı. Ülkede toplumun önemli bir kesimini oluşturan memurların içine düştükleri geçim dergi, onların iktisadi hayatları kadar, sosyal hayatlarına da ağır bir darbe indirmişti. Söz konusu dönemde Türkiye’de devlet memurları ülkenin bilinçli ve Cumhuriyet devletine bağlı kesimi kabul ediliyorlardı. Dönemin Denizli Valisi Osman Nuri Tekeli, Başvekâlete gönderdiği bir resmi belgede; memurların geçim derdi yüzünden birçok zaruri ihtiyaçtan dahi vazgeçtiğinden söz etmişti. İstanbul’dan Denizli’ye Cumhuriyet Halk Partisi’nin de teşvikiyle İstanbul Şehir Tiyatrosu’nun dram kolu getirtilmişti. Vali kendisi piyesi büyük bir zevkle izlediğini ancak etrafında kime sorduysa piyese sırf aile bütçesinin darlığından gidemediği yanıtını aldığından söz etmekteydi³⁹.

Resmi belgelerin de gösterdiği üzere ülkede savaşın yaratmış olduğu hayat pahalılığından en çok etkilenen kesim sınırlı bir bütçe ile geçinmek zorunda kalan ve halkın büyük bir kısmını oluşturan dar gelirli olmuştur. Devlet halkın bu kesimine doğrudan doğruya yardım yapmaya çalışmış ve böylece dar gelirlilerin piyasadaki talep baskısını azaltarak ülkedeki fiyat artışını durdurmaya çalışmıştı⁴⁰.

Devletin bu dönemde dar gelirler için yaptığı yardımlar; “*aynı yardım Kanunu tatbikatından olarak, memur, dul ve yetimlere memleketin her tarafında nüfus başına altışar kilo şeker, dağıtıldığı gibi onar kilo sabun da*

³⁸ BCA.,030.10.00.00.120.858.14/25.06.1943.

³⁹ BCA.,030.10.63.436.19/13.06.1942.

⁴⁰ BCA.,030.01.00.00.98.606.1.1/1945.

dağıtılmıştır. Üç büyük şehirde, ayrıca on ikişer kilo un verilmiştir⁴¹.” Ayrıca, “İkinciteşrin, Birincikanun, İkincikanun ayları istihkakı karşılığı olarak bütün memlekette Yerli Mallar Pazarları marifetiyle giyim ve ev eşyası dağıtımına da başlanmıştı⁴².” Türkiye’de devletin ithalata karşı yerli malı kullanımını yönlendirmesi savaş başlar başlamaz yapılmıştı⁴³. Hükümet fiyat artışıyla mücadele için elinden gelen tüm uygulamaları yapacağını vurgularken ithal ürünlerde hükümetin elinde olmayan nedenlerden ötürü yaşanacak fiyat artışlarına karşı da vatandaşa olabildiğince yerli malı kullanması önermişti⁴⁴.

Yerli malı kullanımıyla ilgili devletin teşviki, Atatürk dönemi ekonomisinin de temel esaslarından bir tanesiydi. Milli ekonomiyi oluşturmanın ve muhafaza etmenin önemli araçlarından bir tanesi olarak yerli malı tüketiminin teşvik edilmesi görülmüştü.

II. Dünya Savaşı’nda henüz Türkiye’de tek parti olan CHP de, savaşın başından sonuna kadar gerek savaşa dair alınacak önlemler, gerek savaş dönemi Türkiye’nin ekonomisini ele alan çeşitli toplantılar yapmanın yanı sıra halkın bilgilendirilmesi için bir dizi de konferans düzenlemişti. CHP, T.B.M.M Müstakil Grubu tarafından II. Dünya Savaşı’nın meydana getirdiği olağanüstü durum karşısında ülkede “savaş ekonomisi ne şekilde uygulanmalıdır” sorusunun cevabı aranmak üzere yapılan çalışmalarda bu dönem partinin faaliyetleri arasındaydı. 27 Nisan 1944 tarihinde söz konusu durumu görüşmek üzere yapılan toplantıda elde edilen karar metni ve hazırlanan rapor dönemin hükümetine sunulmuştu⁴⁵. Rapor aynı zamanda savaşın halk üzerinde nasıl bir etki yaptığına ve yaşamın ne derece güçleştiğine de dikkat çekmişti. Raporun da ortaya koyduğu üzere savaş yüzünden ülkede bozulan ekonomik düzen, Türkiye’de hayat pahalılığının ortaya çıkmasında birinci neden olmuştu. Gündelik yaşamda ortaya çıkan sorunlar hayat pahalılığından kaynaklanmaktaydı⁴⁶: “Hayat bahalılığı halkın bilhassa sabit ve dar gelirlieleri üzerinde ağır ve ızdırablı tesirler yapmaktadır. Buna mukabil, mahdud da olsa bir kısım insanlar- büyük ekseriyeti gayri meşru olarak çok para kazanmakta ve fena numune teşkil eden bir hayat tarzı sürmektedir⁴⁷”.

Devlet savaş yıllarında üç büyük şehir başta olmak üzere ülkedeki dar gelirlielere doğrudan yardımlar ulaştırarak savaşın topluma getirdiği ağır yükü

⁴¹ BCA.,030.01.00.00.98.606.1./1945.

⁴² BCA.,030.01.00.00.98.606.1./1945.

⁴³ BCA.,030.01.0.034.204.1./7.09.1939.

⁴⁴ BCA.,030.01.0.034.204.1./7.09.1939.

⁴⁵ BCA.,030.10.00.00.133.959.11.1/2.5.1944.

⁴⁶ BCA.,030.10.00.00.133.959.11.1/2.5.1944.

⁴⁷ BCA.,030.10.00.00.133.959.11.1/2.5.1944.

ortadan kaldırmaya çalışmıştı. Yapılan yardımlar arasında “ üç büyük şehirde sık sık bütün halka un tevzileri, değişmez ve dar gelirlilere ucuz şeker tevzii, İthalatçı Birlikleri ve Ticaret Ofisi tarafından getirilip halka ve değişmez ve dar gelirlilere tevzi edilen ucuz pamuklu bezler⁴⁸” olduğu anlaşılmaktadır.

Halkın savaş döneminde yaşadığı sıkıntının boyutlarını temel tüketim maddelerinden ve belki de en önemlilerinden biri olan ekmeğin üzerinden görmek olanaklıdır. Tarihin hemen her döneminde ekmeğin eksikliği, ekmeğe geniş toplum kesimlerinin ulaşmasını engelleyen durumlar, ekmeğin kalitesi vb. nedenlerle halkın siyasal iktidara tepki ve bazen öfke patlamasına neden olacak eylemlere yöneldiği bilinen bir gerçektir.

II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye’de köylüler; pahalı ve daha değerli olduğu için kırsalda yer yer buğday yemek yerine arpa ve mısırın bir araya getirilmesiyle elde ettikleri ve melez dedikleri bu karışımla karınlarını doyurmaya çalışmışlardı. Halkın kırsalda bazen harman zamanını dahi beklemeden arpayı dövüp yemek zorunda kaldığını gösteren onca tanıklık vardır⁴⁹.

Türkiye’de II. Dünya Savaşı yıllarına ait resmi kayıtlardan ve özellikle ekmeğin üzerinden halkın içinde bulunduğu ekonomik zorluğu takip etmek mümkündür. 1942 yılına ait bir belgede Ticaret Bakanı, kendilerine ekmeğin dağıtılacak dar gelirli kişilerin Valilikler aracılığıyla belirlenmesini ve buna göre ekmeğin dağıtılmasını isteyen bir talimatname göndermişti⁵⁰. Bu durum yukarıda işaret edildiği gibi devletin, savaş döneminde dar gelirlilerin ihtiyaçlarını karşılamak için yaptığı uygulamalardan bir tanesiydi. Ağır ekonomik koşullar nedeniyle halkın alım gücü iyice düşmüş ve vilayet merkezlerine gelir imkânlarından yoksun kişilerin yardım alabilmek için çeşitli müracaatları olmuştu. Hükümet, şartların güçlüğüne karşın durumu gerçekten kötü olanlarla, alım gücünden yoksun vatandaşlarına ekmeğin, ekmeğin hububat vb. maddeleri dağıtmak için eldeki imkânlarını zorlayarak çok dar gelirlilerin yardımına koşmaya azami gayret göstermişti. Dar gelirlilerin yanı sıra dul ve yetimler de hükümetin yardım olanaklarını sunmaya çalıştığı kesimler arasındaydı. Söz konusu talimatnameden anlaşıldığına göre yardım yapılacak dar gelirliler için çocuklar için 150 gram, büyükler için se 300 gram ekmeğin öngörülmüştü⁵¹.

İkinci Dünya Savaşı sırasında kentlerde ekmeğin erişimde daha büyük zorluklar olduğu bilinmektedir. Karne uygulaması bunun en açık

⁴⁸ BCA.,030.01.00.00.98.606.1./1945.

⁴⁹ Akçiçek, Gözcü, Gökgöz, a.g.e.,s.39.

⁵⁰ BCA.,30.10.0.0.185.274.8./ 18.11.1942.

⁵¹ BCA., 30.10.0.0.185.274.8./ 18.11.1942.

göstergesidir. Dönemin resmi kayıtlarına yansıyan yazışmalar özellikle İstanbul'un ekmek yokluğuyla sınavını göstermesi bakımından son derece önemlidir.

İstanbul, bugün olduğu gibi savaş yıllarında da Türkiye'nin içinde bulunduğu politik ve sosyo-ekonomik durumu görmek açısından önemli bir örnektir. Hatta bazı durumlarda İstanbul'un anlamak devletin başkenti Ankara'yı anlamaktan bile önemli olabilmektedir. Savaş döneminde Devlet, İstanbul'un günlük ekmek ihtiyacını karşılamak için Toprak Mahsulleri Ofisini kullanmıştı. "*Toprak Mahsulleri Ofisinin cenup merkezleri, Kayseri hattı güzergâhında bulunan merkezlerinin mübayaatının İstanbul'a tevcih edilmesi kabul olunmuş ve İstanbul'un günlük ekmek ihtiyacı bu suretle normal vaziyete girmiştir*"⁵². Ancak bir süre sonra İstanbul'un kimi kazaları ve Karadeniz'e kıyısı olan şehir ve kasabaların ihtiyaçlarını İstanbul piyasasından almaya başlamasıyla, "*Ticaret ve zahire borsasında ofisin tanzim satış fiyatlarıyla serbest piyasa fiyatı arasında bariz farklar ortaya çıkmış ve bu farklar 15-20 paradan 60 paraya kadar yükselmişti*"⁵³.

Savaşın başlangıcından itibaren Türkiye'de temel ihtiyaç maddelerinin perakende fiyatlarında ciddi artışlar oldu. İstatistik Genel Müdürlüğünün 1941 yılında Ticaret odalarından ve Belediyelerden elde ederek oluşturduğu fiyat artış listesi ülkede halkın yaşam şartlarının ne derece ağırlaştığını göstermesi bakımından son derece önemlidir. Fiyat artışlarının özellikle temel ihtiyaç maddelerinde yaşanmış olması savaş yılları boyunca Türkiye'de gündelik yaşamı derinden sarsmıştı. Aşağıdaki tabloda Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı yıllarında 10 şehirde temel ihtiyaç maddelerinde meydana gelen fiyat artış oranları görülmektedir.

1940 ⁵⁴ İkinci Kanun ayına göre % artış miktarı	
Ankara	32.8
İzmir	47.1
İstanbul	43.1
Konya	54.4
Adana	46.4
Bursa	43.2
Sivas	36.4
Erzurum	40.7
Diyarbakır	38.1
Trabzon	50.4

⁵² BCA., 030.10.184.270.9./26.10.1940.

⁵³ BCA., 030.10.184.270.9./26.10.1940.

⁵⁴ BCA.,030.10.00.00.25.141.10.2. /23.12.1941.

Söz konusu şehirlerde zaruri ihtiyaç maddeleri arasında yapılan gruplandırmada fiyat artışının en çok yaşandığı maddeler ise şöyleydi⁵⁵:

	1940 İkinci kanun ayına göre % artış
Yiyeceklerde	70.2
Kuru sebzeler, tuz ve şekerde	55.6
Etler, Yumurta ve Nebati yağlarda	44.8
Süt ve süt mamulâtında	47.5
Kuru meyvelerde	80.0
Aydınlatma, ısıtma ve mükeyyifatta	21.9
Giyim eşyasında	26.6
Ev eşyasında	24.5
Hamam, berber, sabun ve su gibi muhtelif ihtiyaçlarda	18.6

Yukarıda verilen tablo altı yıl devam eden savaş sürecinde Türkiye’de sadece bir yıl içindeki fiyat artışlarını göstermektedir. Bir fikir vermesi bakımından bu artış miktarları önemlidir. Gıda fiyatlarındaki artışlar 1944 yılının sonuna kadar devam etmiş ve söz konusu yıl biterken bir miktar fiyat düşüşleri gerçekleşmişti⁵⁶.

Türkiye’de “*harp yıllarında çok sıkıntı çekmiş olduğu hayat pahalılığı üzerinde bu fiyat hareketlerinin hafifletici tesiri*” öncelikle kimi gıda maddelerinde görülmüştü. Bunlar arasında son derece önemli bir yere sahip olan zeytinyağında; ilk göze çarpan fiyat düşüşü de yine 1944 yılında yaşanmıştı.

3. II. Dünya Savaşı’nda Vergilerin Gündelik Yaşama Etkilerine Dair Çeşitli Örnekler

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de savaşın getirmiş olduğu yeni vergi yükümlülükleri halkın üzerine oldukça büyük bir yüklemişti. Ülkenin önemli şehirlerinde vergi borcunu ödemeyen pek çok kişinin malları haczedilerek borçları tahsis edilme yoluna gidilmişti. Bu durum mahkeme tutanaklarına yansımıştı. Ülkenin çeşitli yerlerinde bu tür vakaları görmek olağan bir hal almıştı. Döneme ilişkin resmi kayıtlardan anlaşıldığı üzere çoğu mal sahibi kendilerine haksız bir vergi borcu çıkartıldığı kanaatindeydi. Bu nedenle bazen mal sahiplerinin kendileri, bazen de akrabaları devlete çeşitli şekillerde itiraz etme yoluna gittiler.

⁵⁵ BCA.,030.10.00.00.25.141.10.2. /23.12.1941.

⁵⁶ BCA.,030.10.00.00.133.959.11.1/ 2.5.1944.

3.1.Vergi Borçları

Savaş döneminde vergiler toplumun üzerinde büyük bir yük olmuştu. Dönem üzerine yapılan araştırmalardan da anlaşılacağı üzere bu dönem hükümetlerinin uyguladığı vergi politikaları, halkın iktidardan soğumasında en etkili neden olmuştu. Savaşın ağır ekonomik yükü halkın omuzlarında kambura dönüştü.

1940 yılında uygulamaya koyulan “ *Fevkalede Vaziyet Dolayısıyla Bazı Vergi ve Resimlere Zam İcrasına ve Bazı Maddelerin Mükellefiyet Mevzuuna Alınmasına Dair Kanun* ”la birlikte ülkede kazanç ve muamele vergileri artmıştır⁵⁷. Devletin getirmiş olduğu askeri seferberliğin yanı sıra toprak mahsulleri, yol ve hayvan vergilerinin yükü fakir halkın göğüslemek zorunda oldukları yükümlülüklerdendi⁵⁸. Vergiler çoğu zaman halkın ödeme kapasitesini aştığından; vergi borcunu ödemekte zorlanan mükellefler kimi zaman Hukuk’a müracaat ettiler. Zira onların malları vergi borçları nedeniyle haczedilip satılmış olduğundan, söz konusu mükellefler mallarının iadesi için dava açmıştı. Bunlardan bir tanesi şöyle idi:

“628 numaralı otomobil sahibi Sadettin Bitirim’in İstanbul Eyüp Maliye tahsil şefliğine kazanç vergisinden 766 lira 94 kuruş borçludur. Borcun tahsili maksadı ile evindeki eşyaya konulan hacze karşı karısı Cahide tarafından istihkak iddiasında bulunulduğundan tehiri icra kararı verilmiş ve borçlunun bu sebeple başka emvaline müracaat edilmesi teemmül olunarak borçluya ait bir otomobil olduğu öğrenilerek hacze tevessül edilmesi üzerine Doktor İbrahim Erdeniz mezkûr otomobile İstanbul asliye mahkemesi ikinci hukuk dairesinde bir istihkak davası açarak müdahalenin men’i ve haczin ref’ini talep etmiştir⁵⁹.”

Ancak konuyla ilgili “*İbrahim Erdeniz tarafından açılan davada İstanbul asliye 2 inci hukuk mahkemesinde hazinenin müdahalesinin men’ine mütedair ittihaz olunan kararın temyizinden vazgeçilmesi tensib⁶⁰*” kararı alınmıştır.

Vergi borçlarından mahkemeye taşınan bir başka vaka da İzmir’de gerçekleşmişti. Zira savaş nedeniyle toplumun çoğu kesimi ekonomik olarak zarar görmüştü. Her savaş döneminde olduğu gibi II. Dünya Savaşı’nda da savaşın yarattığı belirsizlik, ithalatın ve ihracatın zarar görmesi, tüketim

⁵⁷ Akandere, a.g.e.,s.50.

⁵⁸ Metinsoy, a.g.e.,s.147.

⁵⁹ BCA.,030.11.1.00.140.21.4.3./17.07.1940.

⁶⁰ BCA.,030.11.1.00.140.21.4.3./17.07.1940.

imkânlarının ortadan kalkması ve toplumun alım gücünün düşmesi vb. nedenlerden ticari işletmeler de zarar görmüştü. Bu tablodan zarar gören bir işletme İzmir’de faaliyet göstermekteydi. Ancak söz konusu bu işletme aşağıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere kazanç vergisini dahi ödemeyecek duruma gelmişti. Buna göre: “İzmir’de hali tasfiyede bulunan Anastis Trifonidis ve Aptüllatif Debbaz Şirketinin kazanç vergisi borcundan dolayı haczedilen 1500 lira değerinde üzüm temizleme makinelerinin kendisine ait bulunduğu iddiasile Ahmet Cemal Sipahioğlu tarafından İzmir birinci hukuk mahkemesinde açılan dava neticesinde hazinenin müdahalesinin men’ine dair sadır(meydana gelen) olan kararın temyizinden vazgeçilmesi tensip edilmiştir⁶¹.” Bu örnekten de anlaşıldığı üzere haciz işlemi söz konusu olduğunda haczedilen eşyayı kurtarmak için itiraz sürecinde çoğu zaman üçüncü şahıslar devreye girmişti. Türkiye’de savaşın sona ermesinden çok kısa bir sonra bile; halkın kazanç vergisinden duyduğu rahatsızlığı ifade eden çok sayıda resmi yazışma tespit edilmektedir. Çanakkaleli sıvacıların kazanç vergisinin fazlalığıyla ilgili bir şikâyet telgrafı hayli ilginç ayrıntılar sunmaktadır⁶².

Çanakkale sıvacıları adına İsmail Güner Başvekâlete şunları yazmıştır:

“Çanakkale İl merkezinde sıvacılık yaparak ailelerimizi ancak geçindirebilirken 1946 senesi kazanç vergisi olarak altmış üçer lira tarh edilerek ilk taksitler tahsil edilmek istenilmektedir. İnşaat işleri birden bire durmuş günlük ihtiyaçlarımızı temin etmekte zorluk çekiyoruz diye bura Defterdarlığına yaptığımız müracaatlar kabul edilmedi. İşsizlikten aç yattığımız geceler oluyor çalışmak istiyoruz fakat saha yok Maliye Bakanlığına müracaat ettik. Oradan da cevap alamayınca zatı alinize başvurduğumuz karar verdik sizde bizimle alakadar olmayacak olursanız vergi borçlarımızın akıbetini Allaha emanet ederek mukadderat deyüp boynumuzu eğelim⁶³.”

3.2.Bekârlık Vergisi

İkinci Dünya Savaşı’nın henüz başında Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne gelen ilginç bir tasarı ise “Bekârlık Vergisi⁶⁴” hususunu ele almaktadır. Esasında Türkiye’de “Bekarlık Vergisi”, konusunun tartışılması ve gündeme getirilmesi İkinci Dünya Savaşı yıllarına özgü bir mesele değildir. Bu konu daha önce siyaset gündeminde ve kamuoyunda kendisine tartışma alanı

⁶¹ BCA.,030.11.1.00.140.22.8.3./20.07.1940.

⁶² BCA.,30.1.0.0.87.548.9./2.08.1946.

⁶³ BCA.,30.1.0.0.87.548.9./2.08.1946.

⁶⁴ BCA.,030.10.00.00.4.22.14.4./8.04.1940.

yaratmış uzun süren savaş yıllarının yarattığı bir konu olması bakımından pratikte de karşılığı olan bir konudur. Verginin ortaya atılmasında Türkiye’de 1911’de Trablusgarp’la başlayıp 1922 yılında Milli Mücadele’ye kadar devam eden aralıksız savaşların neden olduğu ciddi nüfus azalması etkili olmuştur. Bu durum İmparatorluk Türkiye’sinin dağılmasıyla birlikte daha belirgin bir hal almış ve Cumhuriyet Türkiye’sine sayısız bir hayli azalmış bir toplum bırakmıştır⁶⁵. Bu tabloya bakan dönemin yönetici elitleri ülkenin nüfusunu artırmak için bir dizi uygulamayı hayata geçirdi. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’de olduğu gibi dünyada da nüfusun sayısal durumu bir ülkenin büyük ve güçlü bir ülke sayılmasında temel dinamiklerden kabul ediliyordu.

Bu doğrultuda devlet ülkenin nüfusunu arttırmak için, evlenmeyi arttırmak, fazla çocuk sahibi olmayı teşvik etmek, boşanma oranlarını düşürmek ve evlenecek bireylerin sağlık durumları üzerinde azami hassasiyetle durmak gibi bir siyasa takip etmişti⁶⁶. Bunlara ilaveten bir de Bekârlık Vergisi teşebbüsünü saymak gerekir. 1920’lerin sonunda uygulamaya geçmeyen “Bekârlık Vergisi” teşebbüsü bir süre basında tartışıldıktan sonra kamuoyunun gündeminden düşmüştür. Ancak İkinci Dünya Savaşı yıllarında “Bekârlık Vergisi” bir defa daha ülkenin gündemine gelmişti.

Konuyu İkinci Dünya Savaşı sırasında gündeme getiren isim dönemin Yozgat Mebusu Sırrı İçöz oldu. İçöz, tarafından verilen kanun teklifi detaylı bir şekilde hazırlandıktan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüksek Reisliğine sunulmuştu. Sırrı Bey’in önerisinin arkasında ülke nüfusunu arttırmak gayreti vardı. Sırrı Bey ülke nüfusunu arttırma konusunda yalnız değildi. Zira kalabalık bir nüfusa sahip olmak güçlü devlet olmanın gereklilikleri arasında sayılmaktaydı. Türkiye’de Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren hükümetler ülke nüfusunu arttırmak için birçok yasal düzenlemeyi ve sosyal politikayı uygulamaya koymuşlardı.

Ülkede azalan nüfusu telafi etme, yerine koyma erken Cumhuriyet döneminde hükümetlerin en önemli gündem maddelerinin başında gelmekteydi. Nüfus meselesi bu dönemde “Milli fayda” ile başlığı altında değerlendirilmişti. Doğurganlığın yaygınlaştırılmasının yanı sıra yeni nesillerin uzun ve sağlıklı bir yaşam sürmeleri Cumhuriyet yöneticilerinin hedefleri arasındaydı⁶⁷.

⁶⁵ Turan Akkoyun, “Cumhuriyet’in ilk Yıllarında Bekarlık Vergisi Teşebbüsleri”, **Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt:XV-1/2000, İzmir, s.1.

⁶⁶ Akkoyun, **a.g.m.**,s.1.

⁶⁷ Yiğit Akın, “**Gürbüz ve Yavuz Evlatlar**” **Erken Cumhuriyet’te Beden Terbiyesi ve Spor**, İletişim Yay.,İstanbul,2004,s.88.

Nüfus arttırmak ülkenin resmi politikasıydı. Nüfus artışının sağlanabilmesi için yasal ve sağlıklı yol çiftlerin evli olmasından geçmekteydi. Bu nedenle Sırrı Bey’in önerisi ülkede evliliğin devlet tarafından teşvik edilmesine neden olacaktı. Böylece bekarlık vergisi, bilerek evlenmeyip bekar kalmak isteyenlere bir çeşit yaptırım olacaktı.

Sırrı Bey’e Türkiye’de uzun süren savaşlar yüzünden kaybedilen binlerce evladını kısa süre içinde telafi etmenin mümkün olmadığını ve nüfusun çoğalması için yurt dışından “muhacir” getirdiği ülkenin bu işe çok para harcadığı üzerinde durmuştu. Sırrı Bey’e göre bir yandan muhacirlerin Türkiye’ye gelmesi politikasına devam edilmeli ancak bunu yaparken nüfusu ülke içinde çoğaltılması için çareler düşünülmeliydi. O’na göre çocuk yapmak ve Türk Milletinin çoğalmasına hizmet etmek vatandaş olarak külfetini sadece köylünün taşıdığı bir sorumluluk olmaktan çıkarılmalıydı. Sırrı bey, şehirlerde yaşayanların Türk Milleti’nin çoğalması için adeta bir zorunluluk kabul edilen her vatandaşın taşıması gereken çocuk yapma sorumluluğunu taşımadıklarını bekârlık vergisinin getirilmesine bir gerekçe olarak sunmuştu. O, çocuk yapmayı, ülkeye ve Türk Milletine hizmet etmenin en önemli vesilesi olarak değerlendirmişti. Sırrı Bey, çocuk yapmayı, bu yolla evli çiftlerin ülke nüfusunun çoğalmasına katkı sunmasını adeta kutsal bir ideale dönüştürmüştü.

Beş on kuruş maaş veya ücret sahibi olan kadın ve erkeklerin, evlenmeyi, aile yuvası kurmayı bir külfet ve ağırlık gördükleri düşüncesinden hareketle *yalnız* daha doğrusu bekâr yaşamayı tercih edenler şahsi huzurlarını düşünmekten başka bir şey yapmamışlardı. Sırrı Bey, bekâr kalanların, çocuk yapmayanların vatana bağlılıklarını bir hayli sorgulamıştı. Zira çocuk sahibi olmak demek vatana edebi ve ruhen da bağlı kalmak demektir. Bunun için de nüfusun artması için çareler aramak kaçınılmazdı. Dönemin Sıhhiye Vekâleti bütçesinden her yıl çocuklu ailelere bir hayli para yardım yapılması nüfus artışını teşvik için yeterli değildi. Söz konusu para yine aile ve çocuk sahibi vatandaşların verdikleri vergiden temin olunuyordu. *“Yani başında vergi ile alakadar olmayan ve aldığı ücret maaşları ve temin ettikleri kazançların ancak kendi refah ve hayatlarına hasreden kadın ve erkek bekârların kulakları bile”* duymamıştı. İşte bu nedenle Sırrı Bey, *hasılatı çok çocuklu ailelere tahsis olunmak ve suretle memleket nüfusunun artmasına hizmet etmiş olmak maksadile tanzim ettiğim iş bu bekârlar vergisi kanunu namındaki*” teklifinin bir an önce ilgili encümenlere sevk edilerek uygulanmasını talep etmişti⁶⁸.

Bekârlık vergisi kanun teklifi Sırrı Bey’in bir önerisi olarak kalmış yürürlüğe girmemiştir. Vergi aynı zamanda siyasetçilerin uygun şartlar altında

⁶⁸ BCA.,030.10.00.00.4.22.14.4./8.04.1940.

halktan vergi alma konusunda enteresan bir yaratıcılık sergilemesi bakımından dikkat çekmektedir. Ancak bu vergi nüfusu çoğaltma politikası gerekçesiyle ortaya atılan Cumhuriyet'in ilk yıllarında olduğu gibi II. Dünya Savaşı yıllarında da siyasetçiler arasında kendisine bir yer bulabilmesi bakımından ilginç bir öneri olarak tarihteki yerini almıştır.

3.3.Varlık Vergisi

Daha önce de savaş yıllarında Türkiye'de uygulanan vergilerle ilgili çok çeşitli şikâyetler olduğu belirtilmişti. Bunlar arasında şüphesiz en çok tartışmalı olanı varlık vergisiydi. Üstelik savaş vergisi yukarıda mahkemeye yansıyan kazanç vergisinden farklı olarak olağan bir vergi olmayıp, savaş yıllarına özgü bir defaya mahsus alınmış ve çokça da tartışmalara neden olmuştu. II. Dünya Savaşı yıllarında alınan Varlık Vergisi, pek çok farklı çalışmanın konusu olmuştur. O nedenle burada varlık vergisinin ne olduğu yeniden anlatılmayacaktır. Ancak aşağıda ele aldığımız örnekte adı geçen vergiyle ilgili ilginç bir durum göze çarpmaktadır. Sözü edilen bu örnekte, varlık vergisi uygulaması sırasında haksızlık yapıldığı gerekçesiyle bir itiraz yer almaktadır. Türkiye'nin Maliye Bakanlığına 24/9/1943 tarihinde Mısır Baş Hahamı Hayim Nahum imzasıyla bir telgraf gönderilmiştir. Mısır Baş Hahamı Hayim Nahum, İzmir'de yaşayan kardeşi Bünyamin Nahum'un ödemesi gereken "Varlık Vergisinin " yeniden incelenmesini istemiştir. Anlaşılan o ki Mısır Baş Hahamı olan Hayim Nahum, Türkiye'de yaşayan kardeşi Bünyamin Nahum'un varlık vergisinin tamamını ödeyemeyip bu sebeple çalışma kampına gönderilmiş olmasından dolayı, böyle bir telgraf gönderme ihtiyacı içine girmiştir. Maliye Bakanlığı ise; bu konuda dönemin İç İşleri Bakanlığına yazdığı yazısında ; "*Varlık Vergisi vaziyetinin tetkiki istenilen İzmir'de Bünyamin Nahum'un daha evvel vaki olan müracaatı üzerine vaziyetinin tetkik edilerek namına matruh vergide kanunsuzluk ve maddi hata görülmediğinden tahsili lazım geldiği anlaşılmış ve keyfiyetin müstediye bu suretle tebliği 16/8/943 tarih ve 22102-33-139/36623 sayılı*" yazısıyla İzmir defterdarlığına bildirildiğini yazmıştır⁶⁹. Sonuçta Mısır Baş Hahamı Hayim Nahum , kardeşinin durumu değiştirememiştir; ancak yine de onun bu müracaatı bir savaş dönemi vergisi olan Varlık Vergisi'nin etkilerinin yurt dışına da taşıdığı göstermesi bakımından önemlidir. Zira dönemle ilgili resmi kayıtlardan anlaşıldığına göre, söz konusu vergi yurt dışında da başka

⁶⁹ BCA.,30.10.0.0/135-971-23/10-11-1943.

devletler tarafından takip edilmiş ve hatta konuyla ilgili dış basında kimi yazılar da çıkmıştır⁷⁰.

Varlık Vergisinin en önemli uygulama mekânlarından bir tanesi şüphesiz İstanbul’dur. İstanbul’da söz konusu dönemde kimi yayın organları bu konuya yer vererek verginin eleştirisini yapmışlardır. Bunlardan bir tanesi İstanbul’daki İngiliz Ticaret Odası’nın aylık olarak yayımladığı İngiliz Ticaret Odası Mecmuasıydı. Mecmuanın Fahri Reisi İngiltere’nin Türkiye’deki Büyük Elçisi Sir Hugh Knatchbull-Hugossun’dur. Bu nedenle söz konusu mecmuada varlık vergisiyle ilgili yazılanlar resmi olmayan bir şekilde, Fahri Reis Büyük Elçisi Sir Hugh Knatchbull-Hugossun üzerinden İngiltere’nin Türkiye’ye eleştirisi şeklinde düşünülmelidir. Adı geçen mecmua 27 Şubat 1943 tarihli sayısında yer alan “Yıllık Rapor” başlıklı yazısında varlık vergisiyle ilgili şu değerlendirmeleri yapmıştır:

“Bütün Türkiye’deki mükelleflerden alınacak vergi miktarı, 344 milyonu İstanbul’dan olmak üzere 450 milyon Türk lirasına baliğ oldu. Bu kanun neticesi, sene zarfında 520 milyondan 763 milyon Türk lirasına baliğ olan kağıt para tedavülünü eksiltmek olmuştur. 1943 İkincikanun nihayetinde bu rakam 702 Türk lirasına inmiştir.

Her hangi bir fevkalade vaziyeti karşılamak üzere munzam bir vergi ihdasına hiç kimse itiraz edemez, fakat mükelleflere vergi tahmil edilirken hiçbir sabit vahidi kıyası gözetilmemiştir.

Bu kanun, mükelleflere temyiz hakkı vermemekte ve icapları ifa edilmediği takdirde de mükelleflerin şiddetle cezalandırılmalarını, hatta mecburi ameleliğe alınmalarını, istilzam eylemektedir⁷¹”.

Büyük Elçisi Sir Hugh Knatchbull-Hugossun’a göre Varlık vergisinin sermaye üzerine koyulmuş ağır bir vergi olduğunu ve bu verginin münferit olarak sadece yükümlü olan taciri değil, aynı zamanda bütün piyasanın düzenini bozacak nitelikteydi. Vergi aynı zamanda Birleşik Krallık adına ihracat yapanları da etkisi altına almıştı⁷².

İstanbul’da bulunan İngiliz Ticaret Odası’nca yayımlanan bu rapor, Birleşik Krallığın, savaş dönemi vergisi olan varlık vergisi hususunda Türkiye’nin iç siyasetteki politikalarına resmi olmayan ancak etkili sayılabilecek bir tepkisine işaret etmekteydi.

⁷⁰ BCA.,030.10.232.563.2./01.03.1943. Söz konusu bu belge **Deutsche Allgemeine** gazetesinde Türkiye’de Varlık Vergisi başlığı altında bir yazının Dış İşleri Bakanlığı aracılığıyla Fransızca’ya çevrilerek Başbakanlığa gönderildiğini göstermektedir.

⁷¹ BCA.,30.10.0.85.560.19./17.03.1943.

⁷² BCA.,30.10.0.85.560.19./17.03.1943.

Türkiye’de resmi makamların varlık vergisi konusunda son derece hassas olduğunu belirtmek gerekir. Devletin bu konudaki hassasiyetini söz konusu vergiyle ilgili gerek yurt dışında gerekse yurt içinde çıkan haber, değerlendirmeler vb. konularda yapmış olduğu arşiv kayıtlarından anlamak mümkündür. Bu konuya dair ilginç bir örnek ise İstanbul’da Rumca yayın yapan “*Metapolitefisis Gazetesinin*” varlık vergisi aleyhindeki yayımlarının takip edilip; bunlar hakkında çeşitli raporların hazırlanmasında görüyoruz. Dönemin “Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, İç Yayın Dairesince “*Metapolitefisis Gazetesini*” hakkında 1944 yılının başında düzenlenen raporda adı geçen gazetenin; “... *Varlık vergisi kanunu mer’iyet mevkiine girdiği gündün bugüne kadar bu vergi aleyhinde neşriyatına sistemli şekilde devam etmiştir. Gazete adeta Varlık Vergisi mükelleflerinin bir organı haline gelmiş gibidir. Bir zamanlar tarhedilen verginin hatalı olduğundan, akalliyet mekteplerinde Türk muallimlerinin talebelere fena muamele ettiğinden bahsederek, Varlık Vergisi mükelleflerinin çalışma yerlerine dönmesi üzerine mükelleflere ‘Sizin için divaniharplere verildim.’ diyecek kadar ileri gitmiştir. Şimdi ise, mükellefler için bir umumi af ilan edilmesini*” istediğini yazmıştır⁷³. Savaş döneminde Varlık vergisiyle ilgili Türkiye “azınlıkların ”yaptığı yayımların takip edilmesi devletin hem vergiye gösterilen tepkilere hem de ülkede yaşayan azınlıkların faaliyetlerine karşı hassasiyetini ve savunmacı tavrını anlamak bakımından önemlidir. Raporda geçen bir husus da “*Metapolitefisis Gazetesinin*” varlık vergisi kanunun devrede olduğu sırada “*akalliyet mekteplerinde Türk muallimlerinin talebelere fena muamele ettiği*” iddiasıdır. Adı geçen gazete yer alan bu iddia Türkiye’de Varlık Vergisi kanunundan ötürü sosyal hayatta meydana gelen tedirginliği ve devletin azınlıklarla olan ilişkisini olumsuz etkilediğine dair bir kanıt olarak kabul edilebilir.

4.Sonuç

Türkiye II. Dünya Savaşı fırtınasının askeri boyutundan, takip ettiği hassas, dengeli, meşakkatli bir dış siyasa sayesinde kendisini korumayı başardı. Savaş ülkenin sınırlarında kapı komşusu olduğunda bile Türkiye’ye aktif savaşa girmediği gibi Mihver Devletlerin, yıkıcı işgallerine de maruz kalmadı. II. Dünya Savaşı’nın siyasi sınırları yeniden şekillendirdiği süreçte; Türkiye, Milli sınırlarını taviz vermeden muhafaza edilebildi. Ancak buna karşın ülke ekonomisi savaşa girmiş ülkeler kadar hatta daha fazla bu süreçten etkilendi. Savaş yıllarında gündelik hayatı derinden etkileyen yüksek fiyat artışlarının sarsıcı etkisinden Türk halkı, savaşın bitimiyle kısmen

⁷³ BCA.,030.10.86.569.8/24.01.1944.

kurtulabildi. Zira tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de savaşın tarumar ettiği ekonomik hayatın yeniden dengesini bulması bir miktar zaman aldı.

Savaş süresince Türkiye, devletin ekonomik hayatı etkileyecek bir dizi uygulamasına sahne oldu. Bu uygulamalar çoğu zaman halkın geçim derdine çare olamadı. Ülkede temel tüketim maddeleri karaborsaya düşerken, devlet karaborsayla etkili bir biçimde mücadele edemedi. Halkın siyasi iktidara gösterdiği en açık tepki ise “*Geldi İsmet gitti Kısmet*” söyleminde kendisini gösterdi.

Bu dönemde ülkede yaşanan yoksulluk en üst düzeyde seyretti. Öyle ki insanlar çoğu zaman kazanç vergilerini ödeyemedikleri için ülkede icra davalarının sayısı arttı.

Savaş döneminin en çok tartışılan ve eleştirilen uygulamalarından birisi Varlık Vergisi’nin kanunlaşarak yürürlüğe girmesi oldu. Verginin yarattığı tartışma gerek iç gerek dış basında kendini gösterdi. Söz konusu verginin uygulamada yarattığı haksızlıklar devletin, vatandaşlarının bir kısmıyla arasına mesafe girmesine de neden oldu.

Ülkede savaş yılları boyunca gündelik yaşamı sıkıntıya sokan fiyat artışlarını devlet ancak savaşın sonuna doğru kontrol edebilir bir seviyeye çekebilmeyi başarabilmiştir.

II. Dünya Savaşı’nda Türkiye’de yaşanan ekonomik zorluklar, temel tüketim maddelerinin eksikliğinin yaşanması ve karaborsa vb. uygulamalar savaş bittikten sonrada halkın zihninden kolaylıkla silinmeyerek; 1950 yılında yapılan genel seçimlerle uzun süren tek parti iktidarının sona ermesinde birinci derece rol oynadı.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Muamelat Genel Müdürlüğü Evrakı

Cumhuriyet Halk Partisi Evrakı

Makale ve Kitaplar

Akandere, Osman, **Milli Şef Dönemi – Çok Partili hayata geçişte rol oynayan iç ve dış tesirler 1938-1945**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Akın, Yiğit, “**Gürbüz ve Yavuz Evlatlar**” **Erken Cumhuriyet’te Beden Terbiyesi ve Spor**, İletişim Yay., İstanbul, 2004.

- Akkoyun, Turan, “ Cumhuriyet’in ilk Yıllarında Bekarlık Vergisi Teşebbüsleri”, **Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt. XV-1/2000, İzmir ss.183-194.
- Akçiçek, Eren, Gözcü, Alev, Gökgöz, Gurbet, **Türk Tıbbına Adanmış Bir Ömür: Mehmet Ali Bölükoğlu**, Türkiye Gastroenteroloji Derneği İzmir Şubesi Yayınları, İzmir, 2013.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **İkinci Adam: II. Cilt**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1968.
- Boratav, Korkut, **Türkiye’de Devletçilik**, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.
- Buruma, Ian, **Sıfır Yılı (1945’in Tarihi)**, (Çev: Nurettin Elhüseyni), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.
- Deringil, Selim, **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, İstanbul.
- Keser, Ulvi, **Kızılay Belgeleri Işığında Yunanistan’da Ölüm, Açlık, İşgal, 1939-1949**, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara, 2010
- Metinsoy, Murat, **İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye- Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2008.
- Şener, Mustafa, “Burjuva Uygarlığının Peşinde”, **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat**, Yordam Kitap, İstanbul, 2015.
- Toprak, Zafer, “Türkiye’de Muhalefetin Doğuşu- II. Dünya Savaşı ve tek partinin sonu”, **Toplumsal Tarih**, Ocak 2004, İstanbul, Sayı:121.